

บทที่ 2

หลักอริยมรรคมีองค์ 8

อริยมรรคมีองค์ 8 ในที่นี้ หมายถึง อริยมรรคมีองค์ 8 ที่เป็นฝ่ายโลกียมรรค เป็นทางอันประเสริฐสำหรับปวงชนระดับกัลยาณชน ทั้งนี้เพราะการ แก้ปัญหาของการ ปฏิบัติราชการของข้าราชการ เป็นงานทางโลกที่ต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุ ความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุ ความสงบเรียบร้อยของสังคม และความมั่นคงของประเทศชาติ เป็นการทำงานฝ่ายบุญกุศล และมุ่งหมายให้ข้าราชการเป็นข้าราชการที่ดีตั้งใจทำงานเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชน ฉะนั้นในบทนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการวิจัยอริยมรรคมีองค์ 8 ไว้ดังนี้

- 2.1 ความหมายของอริยมรรคมีองค์ 8
- 2.2 ความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ 8
- 2.3 องค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ 8
- 2.4 หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอริยมรรคมีองค์ 8
- 2.5 หลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

2.1 ความหมายของอริยมรรคมีองค์ 8

พระไตรปิฎก กล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ 8 ไว้ ดังต่อไปนี้

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีใจความว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด 2 ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมณานุโยค เป็นมัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้คืออริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นธรรมที่ควรเจริญ เป็นปฏิปทาที่ก่อให้เกิดจักขุเป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน¹

ทางหรือข้อปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติตามจะรู้เองเห็นเองว่า พระสมณโคตมตรัสถูกเวลา ตรัสคำจริง ตรัสอิงประโยชน์ ตรัสอิงธรรม ตรัสอิงวินัย คือ อริยมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิฐิ(เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ)²

¹ ส.ม.(ไทย) 19/1081/592-593

² ที.ส.(ไทย) 9/393/164

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ³

ปฏิปทาอย่างกลาง ประกอบด้วย การเจริญสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) เจริญสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) เจริญสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) เจริญสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) เจริญสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) เจริญสัมมาวายามะ (พยายามชอบ) เจริญสัมมาสติ (ระลึกชอบ) เจริญสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)⁴

อริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ตรัสเรียกว่า พรหมจรรย์⁵

สรุปความหมายตามพระไตรปิฎกได้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 คือ พรหมจรรย์อันเป็นทางสายกลาง 8 ประการ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ เกิดปัญญา เกิดความสงบระงับ เกิดความรู้ และเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง

อนึ่ง นักปราชญ์ฝ่ายบรรพชิตและนักวิชาการฝ่ายคฤหัสถ์ ได้ให้ความหมายทั้งในมิติวิชาการและมิติการปฏิบัติไว้จำนวนมาก ผู้วิจัยขอนำเสนอความหมายไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายคำว่า “อริยมรรค” ไว้ว่า ทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของพระอริยะ ญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ⁶ และให้ความหมาย “มรรค” หรือมัชฌิมาปฏิปทา ว่าเป็น ระบบจริยธรรม ระบบความประพฤติปฏิบัติ หลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หลักการครองชีวิตที่ถูกต้องสมบูรณ์ของมนุษย์ ที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือความดับทุกข์หรือความสุดสิ้นปัญหาและอยู่อย่างเป็นอิสระไร้ทุกข์⁷

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า ความจริงอันประเสริฐ คือ อริยมรรค หมายถึง ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ มีลักษณะสำคัญคือ เป็นข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นสัมมาปฏิปทา ไม่ใช่มีฉลาปฏิปทา ไม่ตั้งไปหาสิ่งสุดโต่งสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค อันเป็นการประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกามคุณ 5 ซึ่งได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่เรียกว่า อาคาฬหปฏิปทา (ปฏิปทาเปี้ยกแฉะ) และอัตตakilมณานุโยค อันเป็นการประกอบความเพียรทรมานตนให้ลำบาก ที่เรียกว่า นิชฌามปฏิปทา (ปฏิปทาไหม้เกรียม)⁸

³ ม.อ.(ไทย) 14/375/421-422

⁴ อัง.ตัก.(ไทย) 20/157-163/404

⁵ ขุ.จ.(ไทย) 30/10/75

⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 517.

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), หน้า 591.

⁸ พุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2552), หน้า 821 – 833.

วัชระ งามจิตรเจริญ ได้กล่าวไว้ว่า อริยมรรค คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ข้อปฏิบัติที่อยู่ตรงกลาง เรียกสั้น ๆ ว่า ทางสายกลาง เพราะอยู่ตรงกลางระหว่างการปฏิบัติที่สุดโต่ง 2 อย่าง คือ อัตตกิลมณานุโยค (การทรมานตนเอง) และ กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นกับความสุขอันเกิดจากการเสพกามคุณ) อริยมรรคคือหลักปฏิบัติอันเดียวกันกับไตรสิกขา เพียงแต่ไตรสิกขามีขอบข่ายกว้างกว่า เพราะอริยมรรคมองค์ 8 เป็นส่วนหนึ่งของไตรสิกขาหรือเป็นไตรสิกขาประเภทหนึ่ง แต่ไตรสิกขาไม่ใช่อริยมรรคและไม่อาจสรุปลงในอริยมรรคได้ แต่อริยมรรคสรุปลงในไตรสิกขาได้⁹

แสง จันทร์งาม ได้กล่าวไว้ว่า อริยมรรคมองค์ 8 คือ หนทาง หรือทางสายกลาง มีสายเดียว แต่มี 8 ขั้น อยู่ตรงกลางระหว่างทางสุดโต่ง 2 สาย คือ กามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นทางขวาสุดหมายถึงการแสวงหาความสุขจากกามอย่างเต็มที่ และอัตตกิลมณานุโยคซึ่งเป็นทางซ้ายสุดหมายถึงการแสวงหาความสุขด้วยการทรมานตนให้เจ็บปวดโดยวิธีต่าง ๆ เป็นหนทางที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบด้วยการพิสูจน์ทดลองของพระองค์เอง กล่าวคือ มรรคองค์แรกเกิดขึ้นเมื่อพระองค์ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะได้ ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แล้วทรงคิดใคร่ครวญจนเห็นความจริงคือ “ทุกข์” การเห็นทุกข์คือการเห็นชอบหรือสัมมาทิฐินั่นเอง ต่อมาทรงดำริที่จะออกบวชเพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ซึ่งเป็นสัมมาสังกัปปะ เมื่อทรงผนวชเป็นสมณะมีศีลมีธรรมซึ่งเป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ โดยอัตโนมัติ เมื่อทรงเลิกบำเพ็ญตบะหันมาปฏิบัติทางจิต ทรงตั้งใจเด็ดเดี่ยวไม่ย่อท้อ ทรงมีสติกำหนดรู้ และทรงเพ่งลมหายใจเข้าออกซึ่งเป็นสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังนั้น มรรคมองค์ 8 จึงเป็นสูตรที่พระพุทธองค์ทรงสร้างขึ้นจากประสบการณ์ในช่วงเวลา 6 ปี แห่งการค้นคว้าหาสัจธรรมของพระองค์เอง¹⁰

เดือน คำดี ได้กล่าวไว้ว่า อริยมรรคมองค์ 8 เป็นประมวลหลักจริยธรรมทั้งหมดในพุทธปรัชญา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติโดยตรงเพื่อช่วยให้การดำเนินไปสู่ความจริงสูงสุดเป็นไปได้ เพราะพุทธปรัชญามีความหมายกับชีวิตภาคปฏิบัติเป็นสำคัญและเป็นกระบวนการแก้ปัญหาชีวิตภาคปฏิบัติอย่างสัมพันธ์กับผลซึ่งเรียกว่า ปฏิเวธ กระบวนการแก้ปัญหาตามหลักมัชฌิมาปฏิปทานี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การดำเนินชีวิตไปตามระบบพรหมจรรย์เพื่อบรรลุความสิ้นกรรม คือการไม่ปฏิบัติผิดในทางที่ สุดโต่งทั้งสองสายอันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และอัตตกิลมณานุโยค คือ การสร้างความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง¹¹

สรุปความหมายในทัศนะของนักปราชญ์และนักวิชาการได้ว่า อริยมรรคมองค์ 8 หมายถึง พรหมจรรย์อันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลางอันประเสริฐ ซึ่งนำไปสู่การ แก้ปัญหาของชีวิตเพื่อให้มีชีวิตที่ดีงามถูกต้องสมบูรณ์ทางจิตใจ พฤติกรรม และปัญญาของมนุษย์มีองค์ประกอบซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติอันถูกต้อง 8 ประการ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (ทำกิจการงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)

⁹วัชระ งามจิตรเจริญ , พุทธศาสนาเถรวาท , พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552), หน้า 394-395.

¹⁰แสง จันทร์งาม, **อริยสัจ 4 (หัวใจของพระพุทธศาสนา)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, 2530), หน้า 174-179.

¹¹เดือน คำดี, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้ง เฮาส์, 2534), หน้า 28.

สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ซึ่งจัดเป็นไตรสิกขาประเภทหนึ่ง

ทั้งความหมายตามพระไตรปิฎกและในทัศนะของนักปราชญ์และนักวิชาการต่างก็มี ความหมายในทำนองเดียวกันว่า อริยมรรคมีองค์ 8 คือระบบพรหมจรรย์หรือประมวลหลักจริยธรรม อันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง สำหรับใช้ปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาของชีวิตให้มีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และสมบูรณ์ทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ประกอบด้วยข้อปฏิบัติ 8 ประการดังกล่าวแล้ว

2.2 ความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ 8

ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องอริยมรรคมีองค์ 8 จากหนังสือและเอกสารต่าง ๆ เช่น หนังสือ พระไตรปิฎก หนังสือพุทธธรรม หนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์ เป็นต้น สรุปความสำคัญของ อริยมรรคมีองค์ 8 ได้ ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องอริยมรรคมีองค์ 8 ไว้สำหรับการปฏิบัติพัฒนาจิตใจไปสู่มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตตรมรรค ดังจะเห็นได้จากคำตรัสตอบเจ้าโกลัญฐธลิจนีว่า “มหาภิ กิษุใน ธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชนได้ 3 อย่าง ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จ สัมโพธิในวันข้างหน้า เป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชนได้ 3 อย่าง บรรเทาโรคโศสะและโมหะให้เบา บางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ กิษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะ ละสังโยชนเบื้องต้นได้ 5 อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนี้อีก กิษุทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติและ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ใน ปัจจุบัน ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคเหล่านั้นคืออริยมรรคมีองค์ 8”¹²

แต่อริยมรรคมีองค์ 8 ยังนำไปใช้ปฏิบัติเพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุหรืออามิสในทางโลก ได้ด้วยเรียกว่า โลกียมรรค ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เพื่อนิพพานโดยตรง เราเอามาใช้เพื่อผลในโลกทางโลก ก็ใช้ได้เหมือนกันเท่ากัน หลักธรรมในส่วนโลกุตตระ ก็ยังเอามาใช้ ในเรื่องของโลกียะได้¹³

แต่ไม่ว่าโลกุตตรมรรคหรือโลกียมรรคก็ล้วนแต่ต้องปฏิบัติลงที่กาย วาจา และจิตใจ โดยใช้ปัญญานำ นั่นคือความเป็นเส้นทางเดียวกันเป็นเอกของอริยมรรคมีองค์ 8 ดังที่ **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)** ได้กล่าวไว้ว่า “ด้วยเหตุที่ต้องใช้ปัญญาตั้งแต่เริ่มต้น ระบบจ ริยะคือมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา นี้ จึงมีสัมมาทิฐิ ได้แก่ความเห็นชอบหรือ อเข้าใจถูกต้อง เป็น องค์ประกอบข้อแรก”¹⁴

อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ ก็คือ อริยสัจ 4 ข้อสุดท้ายที่เรียกว่า มรรค ซึ่งถือว่าเป็นทาง สายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ที่เป็นประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติหรือระบบจริยธรรมทั้งหมด

¹² ที.สี.(ไทย) 9/373-375/156-157

¹³ พุทธทาสภิกขุ, **โพธิปักขิยธรรมประยุกต์** พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทตลาดา พับลิเคชัน จำกัด, 2550), หน้า 31

¹⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า 733.

ในพระพุทธศาสนาและเป็นคำสอนภาคปฏิบัติ โดยมีทุกข์และสมุทัยเป็นคำสอนภาคปริยัติ ส่วนนิโรธเป็นภาคปฏิเวธ สรุปได้ว่าอริยสัจ 4 เป็นหลักคำสอนที่มีครบทั้งปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ นี่คือการประเสริฐของอริยสัจ 4 ที่มีคำสอนไว้ครบถ้วนสำหรับการศึกษาให้เข้าใจ ที่เรียกว่าปริยัติ แล้วนำไปปฏิบัติ ด้วยวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องเรียกว่า ปฏิบัติ จนได้รับผลแห่งการปฏิบัติที่เรียกว่า ปฏิเวธ

อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลางที่วางอยู่บนหลักความจริงของธรรมชาติที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย (หลักอิทัปปัจจยตา) ดังที่ **พุทธทาสภิกขุ** ได้กล่าวไว้ว่า อิทัปปัจจยตานั่นแหละคือมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งก็คืออริยมรรคมีองค์ 8 นั้นเอง แต่สำหรับผู้ที่ไม่ฉลาดมาก ทรงแสดงว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปาโท ที่กล่าวว่า “เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ประโยชน์ของการรู้ อิทัปปัจจยตา คือ ใช้สำหรับการปฏิบัติชนิดที่ไม่ต้องเป็นทุกข์อีกต่อไป ความทุกข์และความดับทุกข์มันเป็นกฎเกณฑ์อันเดียวกันคือ อิทัปปัจจยตา ฉะนั้น เราจึงต้องสร้างเหตุปัจจัยที่ดีเพื่อผลที่ดี และวางใจให้เป็นอิสระคอยดูผลอย่างรู้เท่าทันโดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น นี่คือการเป็นอยู่ด้วยปัญญาของทางสายกลางที่ไม่ข้องแวะที่สุดสองอย่าง กล่าวคือ ไม่หมกมุ่นด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย (กามสุขัลลิกานุโยค) และ ไม่ประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนอันเป็นทุกข์ (อัตตakilมณานุโยค) ทางสายกลางนี้มีหลักที่แน่นอนคือ อมิจจุตถาหรือนิพพานที่แน่ชัดซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจุดหมายหรือเป้าหมาย ในทางโลกียมรรค นั้นคือความถูกต้องดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง ประโยชน์ ความสุขและความสงบเย็น การกระทำที่ตรงไปสู่จุดหมายหรือเป้าหมายนั้นก็คือทางสายกลางซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานของหลักธรรมอิทัปปัจจยตา¹⁵

มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นสัมมาปฏิปทาและใช้เป็นหลักความประพฤติปฏิบัติได้ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังมีพุทธพจน์เป็นหลักฐานว่า “...ภิกษุทั้งหลาย แต่เราสรรเสริญสัมมาปฏิปทา ของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต ผู้ปฏิบัติชอบ ย่อมทำอายุธรรมที่เป็นกุศลให้สำเร็จได้ เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติชอบ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ...”¹⁶

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องโพธิปักขิยธรรมประยุกต์ สรุปใจความสำคัญได้ว่า หลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เพื่อประโยชน์ในทางธรรมนั้น นำมาใช้ในการทำงานทางโลก ก็ได้เหมือนกันเท่านั้น ไม่ใช่เฉพาะไปพระนิพพานเท่านั้น แม้เป็นหลักธรรมในส่วนโลกุตระก็ยังเอามาใช้ในเรื่องของโลกียะได้ถ้าเป็นประโยชน์และไม่เกิดโทษ เช่น ถ้าชาวนามีสัมมาทิฐิ มีการประพฤติธรรมในการทำนา ก็จะร่ำรวยด้านวัตถุด้วยข้าวเปลือก และร่ำรวยทางจิตใจ ด้วยมรรค ผล และนิพพานด้วย แล้วก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะอยู่เหนือความทุกข์ได้เพราะรู้ธรรมะเพียงพอ¹⁷

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า หลักมัชฌิมาปฏิปทาใช้ได้กับกิจการและกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ที่เป็นประเพณีวิธีการ เช่น ระบบแบบแผน หน้าที่การงานต่าง ๆ ย่อมมีความมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหา กำจัดทุกข์ ช่วยให้มีมนุษย์บรรลุความดีงามที่สูงขึ้นไป การกระทำที่ถูกต้องจะต้องกระทำด้วยความเข้าใจในจุดมุ่งหมายของมันโดยมีสัมมาทิฐิหรือปัญญาเป็นเครื่องชี้แนะ

¹⁵ พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตาปลาพับลิเคชั่น จำกัด , 2549), หน้า 133.

¹⁶ ส.ม. (ไทย) 19/24/25-26

¹⁷ พุทธทาสภิกขุ, **โพธิปักขิยธรรมประยุกต์**, หน้า 221, 376.

จึงจะนับว่าเป็นการดำเนินการตามแนวทางของมัชฌิมาปฏิปทาและใช้ปฏิบัติได้ สำหรับคนทุกประเภท ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านทั่วหน้ากัน¹⁸

มัชฌิมาปฏิปทานี้ไม่ได้แยกออกจากสังคัม แต่กลับยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคัมว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริมให้เกิดมีการประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ดังมีพุทธพจน์เป็นหลักฐานว่า “...ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท์ ภิกษุ ผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก”¹⁹

นอกจากนั้น การปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ยังต้องอาศัยปัจจัยภายในตัวเองคือ โยนิโสมนสิการ (ความรู้จักคิดพิจารณาใคร่ครวญ) เป็นปัจจัยชี้ขาดในการพัฒนาตนเอง โดยมีปัจจัยทางสังคัมคือกัลยาณมิตรเป็นเครื่องจุดชนวนความรู้จักคิดและคอยประคับประคองความรู้จักคิดนั้นไว้ ดังมีพุทธพจน์เป็นหลักฐานว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก...”²⁰

พุทธพจน์ทั้ง 2 เรื่องดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ทั้งความมีกัลยาณมิตรและ โยนิโสมนสิการ ต่างก็เป็นเหตุปัจจัยให้ มีการประพฤติปฏิบัติและการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามได้ และต่างก็ช่วยหนุนและเสริมซึ่งกันและกัน ส่งผลให้การก้าวเดินไปบนเส้นทาง ของอริยมรรคมีองค์ 8 เกิดสัมฤทธิ์ผลได้สูงสุด

อริยมรรคมีองค์ 8 ระดับโลกียมรรคซึ่งประกอบด้วยทางอันประเสริฐ 8 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวา ยามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ มีความเหมาะสมสำหรับแก้ปัญหาพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องของข้าราชการ เพื่อให้ข้าราชการ เป็นกัลยาณชนหรืออารยชน และมีคุณธรรมจริยธรรมตามประมวลจริยธรรมข้าราชการพลเรือน สามารถปฏิบัติราชการ ด้วยวิธีปฏิบัติราชการที่ถูกต้อง เพื่อให้งานราชการ เกิดผลสัมฤทธิ์ได้ตาม วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้ ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์ ว่า ควรประยุกต์ใช้หลักอริยมรรคมีองค์ 8 สำหรับคฤหัสถ์ให้มากเป็นพิเศษเพราะปัญหาต่าง ๆ มันอยู่ในฝ่ายคฤหัสถ์ ทั้งปัญหาส่วนบุคคล ปัญหาสังคม ปัญหาของประเทศชาติ เกิดจากพลเมือง แต่ละคนไม่ตั้งอยู่ในธรรมะที่ถูกต้องหรือเพียงพอ²¹

ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์ สรุปใจความสำคัญได้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 นี้แหละนำไปใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันของแต่ละคนได้ หรือจะนำไปใช้ปฏิบัติ เพื่อความอยู่รอดของประเทศไทยเราก็ย่อมได้ ไม่พ้นไปจาก การเดินตามอริยมรรคมีองค์ 8 ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้²²

สรุปได้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 มีความสำคัญเพราะ เป็นประมวลหลักความประพฤติ ปฏิบัติหรือระบบจริยธรรมในพุทธศาสนา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนหลักความจริงของ

¹⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 584-585.

¹⁹ ส.ม. (ไทย) 19 / 2 / 3.

²⁰ ส.ม. (ไทย) 19 / 83 / 54-55.

²¹ พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 371.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 357.

ธรรมชาติที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยซึ่งเรียกว่า หลักอิทัปปัจจยตา อันเป็นทางสายกลางที่ไม่เอียงสุดไปทางวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยม และไม่เอียงสุดไปทางจิตนิยมจนไม่สนใจสภาพร่างกายและสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เป็นหลักปฏิบัติด้วยความรู้และความเข้าใจความเป็นจริงทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ โดยมีเป้าหมายหรือจุดหมายที่ชัดเจนเหมาะสมแก่เหตุปัจจัย และพอเหมาะพอดีที่จะให้ได้ผลตามเป้าหมายหรือจุดหมาย นั้น เป้าหมายหรือจุดหมายของ โลเกียมรรคคือ ความถูกต้องดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง ประโยชน์ ความสุข ความมั่นคง ความสงบเรียบร้อย และความสงบเย็น เป็นหลักปฏิบัติที่ใช้ได้กับข้าราชการซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ในการแก้ไขปัญหาของการปฏิบัติราชการซึ่งเป็นงานทางโลก โดยให้ความสำคัญปัจจัยภายในตัว ข้าราชการคือปัญญาหรือโยนิโสมนสิการ และปัจจัยภายนอกที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือกัลยาณมิตร สำหรับอริยมรรค ระดับโลกุตตรมรรค ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่าสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในทางโลกได้ด้วย

2.3 องค์ประกอบของหลักอริยมรรคมีองค์ 8

อริยมรรคมีองค์ 8 ใช้เป็นหลักประพฤติปฏิบัติของคฤหัสถ์ในทางโลก เรียกว่า โลเกียมรรค ซึ่งมีเป้าหมายคือ ความถูกต้องดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง ประโยชน์ ความสุข ความมั่นคง ความสงบเรียบร้อย และความสงบเย็น ย่อมนำมาใช้ในการ แก้ไขปัญหาของการปฏิบัติราชการได้ตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้การรับรองไว้ โดยมีองค์ประกอบ 8 ประการ แบ่งได้เป็น 3 หมวด ดังต่อไปนี้

2.3.1 หมวดปัญญา

คำว่า “ปัญญา” พระพรหมคุณาภรณ์²³ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแหยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้บรรลุผล ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง

หมวดปัญญา ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ ดังนี้

1) สัมมาทิฐิ

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

สัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์ สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)²⁴ สรุปได้ว่าหมายถึงการเห็นอริยสัจ 4 นั้นเอง แต่การนำไปใช้อย่างประยุกต์ควรแปลให้เข้ากับบริบททางโลกียะว่า ความรู้ปัญหา ความรู้สาเหตุของปัญหา การแก้ปัญหาได้ และวิธีปฏิบัติในการแก้ปัญหา ทั้งนี้เพราะปัญหาต่างๆก็คือความทุกข์

²³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 231.

²⁴ อภิ.วิ.(ไทย) 35/205/171

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า สัมมาทิฐิ มี 2 อย่าง คือ สัมมาทิฐิที่ยังมี อาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ญ ให้ผลคืออุปธิ อย่างหนึ่ง และ สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค อีกอย่างหนึ่ง สำหรับสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผล เป็นอุปธินั้น คือ ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงที่เช่นสรวงแล้วมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้และทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่น ให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก²⁵

บรรดาองค์ 7 นั้น สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า คือ รู้ชัดมิจฉาสังกัปปะ ว่าเป็น มิจฉาสังกัปปะ รู้ชัดสัมมาสังกัปปะว่า เป็นสัมมาสังกัปปะ รู้ชัดมิจฉาวาจาว่า เป็นมิจฉาวาจา รู้ชัดสัมมาวาจาว่า เป็นสัมมาวาจา รู้ชัดมิจฉากัมมันตะว่า เป็นมิจฉากัมมันตะ รู้ชัดสัมมากัมมันตะว่า เป็นสัมมากัมมันตะ รู้ชัดมิจฉาอาชีวะว่า เป็นมิจฉาอาชีวะ รู้ชัดสัมมาอาชีวะว่า เป็นสัมมาอาชีวะ²⁶

บรรดาองค์ 7 นั้น สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า คือ ผู้มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสติก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสติ สัมมาสมาธิก็มีพอเหมาะ²⁷

บรรดาองค์ 7 นั้น สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า คือ สัมมาทิฐิย่อมทำลาย มิจฉาทิฐิได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอนเกอันมีมิจฉาทิฐิเป็นปัจจัย ก็เป็นอันถูกสัมมาทิฐินั้นทำลาย แล้ว กุศลธรรมเป็นอนเกอันมีสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ สัมมาสังกัปปะย่อมทำลาย มิจฉาสังกัปปะได้ สัมมาวาจาย่อมทำลายมิจฉาวาจาได้ สัมมากัมมันตะย่อมทำลายมิจฉากัมมันตะได้ สัมมาอาชีวะย่อมทำลายมิจฉาอาชีวะได้ สัมมาวายามะย่อมทำลายมิจฉาวายามะได้ สัมมาสติย่อมทำลายมิจฉาสติได้ สัมมาสมาธิย่อมทำลายมิจฉาสมาธิได้²⁸

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

คำว่า ทิฐิ หรือ ทิฏฐิ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม พระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 แปลว่า ความเห็น ความอวดดีถือดี สำหรับใน

²⁵ ม.อ.(ไทย) 14/136/175-176

²⁶ ม.อ.(ไทย) 14/137-140/176-179

²⁷ ม.อ.(ไทย) 14/141/180-181

²⁸ ม.อ.(ไทย) 14/142/181

บริบทของความหมายว่าสัมมาทิฐิ ควรจะแปลว่า ความเห็น เพราะความอวดดีถือดีนั้นมี ความหมายในทางมิถา (แปลว่า ผิด) มากกว่า สัมมา (แปลว่า ชอบ ดี) ฉะนั้น พจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เถลิงพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาส พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 จึงแปล สัมมาทิฐิ ว่า ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)²⁹ แปล สัมมาทิฐิ ว่า ปัญญาอันเห็นชอบคือ เห็นอริยสัจ 4 เห็นชอบตามทำนองคลอง ธรรม ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดาบิดามีคุณงามความดีควรแก่ฐานะ ที่เรียกว่ามารดาบิดา เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริงว่า ชันธ 5 ไม่เที่ยง เป็นตน และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)³⁰ ได้ให้ ความหมายของสัมมาทิฐิในแนวโลกียะว่า เห็นถูกต้องตามคลองธรรม

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายว่า ความเห็นชอบนี้ต้องเป็นความเห็นอัน แจ่มแจ้ง และเห็นถูกต้อง เป็นความเข้าใจที่แท้จริงและถูกต้อง รวมถึงความเชื่อที่ถูกต้องตามที่เห็นและตาม ที่เข้าใจ ความยึดถือเป็นหลักอย่างแน่นแฟ้นที่ถูกต้อง³¹

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)³² ให้ความหมายของ ทิฐิ หรือ ทิฏฐิ ว่า ความเห็น ซึ่งหมายความว่า ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้า กับความเข้าใจของตน หลักการที่เห็นสม ข้อที่ถูกใจ ข้อที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่นิยมหรือที่ปัจจุบัน เรียกว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศน์ในการมองโลกและชีวิตที่เรียกกันว่า โลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ต่าง ๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องมาจากความเห็น ความเข้าใจ และความใฝ่นิยม เหล่านั้น ทิฐิคือความเห็นความเข้าใจ ความใฝ่ใฝ่ยึดถือต่าง ๆ นั้น มีอิทธิพลครอบงำและมี บทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอันมาก ในกรรมบถจึงจัดทิฐิเข้าเป็น มโนกรรม³³ ซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญมีผลร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและ วาจกรรม เพราะเป็น ตัวบันดาลกายกรรม และวาจกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง ทิฐิมิ 2 ประเภท คือ สัมมาทิฐิ เป็น ความเห็นที่ถูกต้อง และ มิถาทิฐิ เป็นความเห็นที่ผิด

(3) ระดับของสัมมาทิฐิ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)³⁴ แบ่งสัมมาทิฐิเป็น 2 ระดับ คือ ความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าว่า ดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น ซึ่งเรียกว่า โลภียสัมมาทิฐิ อย่างหนึ่ง กับ ความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติแท้ ๆ ว่าคือ อะไร เป็นอย่างไร เพราะเหตุไร ซึ่งเรียกว่า โลกุตตรสัมมาทิฐิ อีกอย่างหนึ่ง

โลภียสัมมาทิฐิ เป็นความเห็นชอบระดับโลกียคือยังเนื่องอยู่กับโลก ขึ้นอยู่กับ โลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ เกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี

²⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ , หน้า 435.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 613.

³¹ พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 360-361.

³² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 735-736.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 736.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 737-739.

เป็นไปตามคลองธรรมหรือสอดคล้องกับศีลธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณ ค่า เช่น ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น น่าจะเป็น ไม่น่าจะเป็น เป็นต้น สัมมาทิฐิ ประเพณีนี้มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อถือชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่งสร้างสรรค์ หรือบัญญัติวางขึ้นต่างหากจากกฎธรรมดาของธรรมชาติอีกชั้นหนึ่ง มีลักษณะเป็นโลกียะ คือ มีรายละเอียด ข้อปลีกย่อย ผิดแผกแตกต่างกันออกไปตามกาลเทศะ เปลี่ยนแปลงได้ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและความเป็นไปของสังคม

ความเป็นสัมมาทิฐิของโลกียสัมมาทิฐิ คือความสอดคล้องกับหลักกรรมหรือกฎแห่งกรรม เพราะ หลักกรรมเป็นกฎธรรมดาหรือหลักความจริงที่รองรับความเป็นไปแห่งพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ ดังนั้นโลกียสัมมาทิฐิจึงมีกฎธรรมดาตรองรับอยู่ หรือสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้โลกียสัมมาทิฐิจึงได้แก่ กัมมัฏกตญาณ³⁵ คือรู้ว่าตนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม หรือรู้ว่าพฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์เป็นไปตามกฎธรรมดาของความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย (หลักอิทัปปิจจยตา ปฏิจจสมุปบาท)

โลกียสัมมาทิฐิสะท้อนให้เห็นค่านิยมพื้นฐานของมนุษย์ เช่น ความรับผิดชอบ ต่อการกระทำของตน ความใฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำหรือความเพียรพยายาม ความสามารถ และสติปัญญาของตนเอง ความรู้จักพึงตนเอง และการช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงกำลังและสติปัญญาของมนุษย์ เป็นต้น ความรู้เกี่ยวกับกรรมในระดับนี้เป็นเพียงความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรม หรือรู้ว่ามนุษย์จะต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรมเท่านั้น เป็นความรู้ความเข้าใจที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม และทำให้ก้าวไปในองค์มรรคได้ มิใช่การรู้เข้าใจตัวกฎหรือหยั่งรู้ถึงความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นโดยตรงซึ่งจัดเป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิ โดยเหตุที่โลกียสัมมาทิฐิ เป็นความรู้ความเข้าใจที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ โลกียสัมมาทิฐิจึงอาจเชื่อมต่อให้ก้าวไปถึงโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ด้วย

2) สัมมาสังกัปปะ

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน³⁶

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ว่า ความดำริก็คือความหวัง ความต้องการ ความดำริไปตามความต้องการอันถูกต้องคือเป็นไปเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น³⁷

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้ คำอธิบายว่า สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบหรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง มี 3 อย่าง³⁸ ได้แก่

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 738.

³⁶ อภ.วิ.(ไทย) 35/205/171

³⁷ พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุตต์, หน้า 363.

³⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ หน้า 749-751

(1) เนกขัมมสังกัปป คือ ความดำริที่ปลอดจากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ ความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็นความคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ

(2) อพยาบาทสังกัปป คือ ความดำริ ที่ไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ชัดเคื่องหรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่างๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้ามคือ เมตตา ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดี ความมีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

(3) อวิหิงสาสังกัปป คือ ความดำริในอันไม่เบียดเบียน การคิดร้าย หรือทำลาย โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้ามคือกรุณา ซึ่งหมายถึงการคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะเช่นเดียวกัน

สัมมาสังกัปปะมี 2 ระดับคือ ระดับโลกียะ เป็นสัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่ชั้นธ อยางหนึ่ง และ ระดับโลกุตตระ เป็นสัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นองค์มรรค อีกอยางหนึ่ง

สรุปได้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 ในหมวดปัญญานี้ ประกอบด้วย โลกียสัมมาทิสฺส และโลกียสัมมาสังกัปปะ โดยโลกียสัมมาทิสฺสเป็นปัญญาความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม อันเป็นความเข้าใจหรือความเชื่อหรือความยึดถือที่ถูกต้องอย่างแน่นแฟ้นและมั่นคง ในเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่น ดีชั่ว ถูกผิด ควรไม่ควร เป็นต้น ในรูปแบบของหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ที่มนุษย์ปรุงแต่งสร้างสรรค์เกี่ยวกับโลก และชีวิตที่สอดคล้องกับความจริงตามธรรมชาติหรือคลองธรรม

โลกียสัมมาทิสฺส เป็นรากฐานบ่อเกิดของโลกียสัมมาสังกัปปะซึ่งเป็นความคิดชอบ กล่าวคือ ไม่คิดเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่คิดในทางที่เป็นความเศร้าหมองขุ่นมัวแก่จิตใจของตนเอง ไม่คิดเห็นแก่ตัว ไม่คิดเคียดแค้นชิงชังมุ่งร้ายทำลาย แต่คิดสร้างสรรค์ประโยชน์สุขเสียสละ มีไมตรี ช่วยเหลือเกื้อกูล คิดเพื่อประโยชน์ตนเองและผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ อิงสัจจะอิงธรรมะ

2.3.2 หมวดศีล

คำว่า “ศีล” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)³⁹ แปลว่า ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ ศีลในหมวดนี้มี 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1) สัมมาวาจา

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

สัมมาวาจา หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ⁴⁰

³⁹ พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 391.

⁴⁰ อภิ.วิ.(ไทย) 35/205/172

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายสัมมาวาจาว่า หมายถึง การพูดที่ประกอบด้วยเจตนาซึ่งปราศจากความทุจริตหรือความคิดเบียดเบียน และหมายรวมถึง ความสุจริตที่เป็นคู่กันด้วย ได้แก่⁴¹

- (1) เว้นการพูดเท็จ และ พูดคำจริง
- (2) เว้นการพูดส่อเสียด และ พูดคำสมานสามัคคี
- (3) เว้นการพูดคำหยาบ และ พูดคำอ่อนหวานสุภาพ
- (4) เว้นการพูดเพ้อเจ้อ และ พูดคำมีประโยชน์

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁴² ว่า สัมมาวาจาเป็นการพูดที่ดี คำพูดดี สำเนียงพูดดี โวหารพูดดี และวิธีการพูดดี สำเร็จประโยชน์

2) สัมมากัมมันตะ

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุยกเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติดินในกาม⁴³

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายสัมมากัมมันตะ ว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาซึ่งปราศจากความทุจริตหรือความคิดเบียดเบียน และหมายรวมถึงความสุจริตที่เป็นคู่กันด้วย ได้แก่⁴⁴

- (1) เว้นการทำลายชีวิต รวมถึง การกระทำที่ช่วยเหลือเกื้อกูล
- (2) เว้นการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ รวมถึง การประกอบสัมมาอาชีวะ
- (3) เว้นความประพฤติดินในกาม รวมถึง สทาร์สันโดษ

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁴⁵ ว่า การงานนี้ มีความหมายครอบคลุมถึง การงานประจำวัน เช่น กิน นอน เดิน นั่ง การประพฤติปฏิบัติต่อกัน การกระทำโดยเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่ง

⁴¹พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 768-769.

⁴²พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 364.

⁴³อภ.วิ.(ไทย)/35/205/172

⁴⁴พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 769.

⁴⁵พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 364.

3) สัมมาอาชีวะ

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

สัมมาอาชีวะ หมายถึง การละมิจฉาอาชีวะแล้วเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ⁴⁶

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)⁴⁷ ให้ความหมายสัมมาอาชีวะว่า หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิจฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ มีความหมายครอบคลุมถึง ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่น ทำงานไม่ให้คั่งค้างอากุล เว้นจากการประกอบอาชีพหาเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด เช่น โกง หลอกหลวง สอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ และเว้นจากการค้าขาย 5 ประการ ดังต่อไปนี้

(1) ค้ามนุษย์

(2) ค้าสัตว์มีชีวิตให้เขาเอาไปฆ่า

(3) ค้าอาวุธ

(4) ค้ายาพิษ

(5) ค้าน้ำเมาและยาเสพติด

พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁴⁸ ว่า สัมมาอาชีวะ หมายถึง การดำรงชีวิตชอบหรือถูกต้อง กล่าวคือมีความหมายครอบคลุมถึงการทำความหาเลี้ยงชีพ การเป็นอยู่บนสิ่งที่หามาได้ การเป็นอยู่อย่างถูกต้องทั่ว ๆ ไป แม้ที่เกี่ยวข้องกับสังคมด้วยการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างถูกต้องนั้นมีความหมายกว้างกว่าการทำความหาเลี้ยงชีวิต

สรุปได้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 ในหมวดศีล ประกอบด้วย สัมมาวาจา ซึ่งเป็นคำพูดหรือการแสดงออกทางวาจาที่สุจริตถูกต้องดีงามทั้งถ้อยคำ สำเนียง โวหาร และวิธีการ ตลอดจนเว้นจากวจีหุจรีต คือ การพูดคำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด คำเพ้อเจ้อเหลวไหล ลัธสาระ สัมมาภังคะซึ่งเป็นการกระทำที่สุจริตดีงาม สร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูล สร้างความสัมพันธ์ที่ดีงามต่อกัน รวมถึงการงานประจำวัน เช่น กิน นอน เดิน ยืน นั่ง การประพฤติปฏิบัติต่อกัน การกระทำโดยเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เว้นจากการทำร้ายร่างกายหรือทำลายชีวิต การลักหรือทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การประพฤติดีกในกาม หรือการล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครองหรือของรักของหวงของผู้อื่น สัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นการประกอบอาชีพที่สุจริตและเว้นจากการประกอบอาชีพที่ทุจริต เช่น โกง หลอกหลวง บีบบังคับขู่เข็ญ และเว้นจากการค้าขายในทางที่ผิด 5 ประการ คือ ค้ามนุษย์ ค้าสัตว์มีชีวิตให้เขาเอาไปฆ่า ค้าอาวุธ ค้ายาพิษ ค้าน้ำเมาและยาเสพติด รวมถึงการดำรงชีพได้อย่างถูกต้อง การบริโภคใช้สอยสิ่งที่หาได้จากการประกอบอาชีพที่สุจริต

⁴⁶ อภิ.วิ.(ไทย) 35/205/172

⁴⁷ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 769,780

⁴⁸ พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 365.

2.3.3 หมวดสมาธิ

คำว่า “สมาธิ” พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)⁴⁹ แปลว่า ความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว สมาธิในหมวดนี้มี 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1) สัมมāvāyama

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

หมายถึง การสร้างฉันทะ พยายาม ปราบความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำ บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ สร้างฉันทะ พย ยาม ปราบความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว⁵⁰

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)⁵¹ ให้ความหมายสัมมāvāyama ว่า หมายถึง ความเพียร 4 ประการ ได้แก่

- (1) สังวรปธาน คือ เพียรป้องกัน หรือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด
- (2) ปหานปธาน คือ เพียรละ หรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- (3) ภาวนาปธาน คือ เพียรเจริญ หรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด
- (4) อนุรักษนาปธาน คือ เพียร อนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบูลย์

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁵² ว่าความ เพียรนี้รวมถึง ความบากบั่น ความกล้าหาญ ความอดทน

2) สัมมาสติ

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

สัมมาสติ หมายถึง การมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายใน กายอยู่ พึงกำจัดอภิชมาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิต ในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ พึงกำจัดอภิชมา และโทมนัสในโลกได้⁵³

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)⁵⁴ ให้ความหมายสัมมาสติว่า หมายถึง ความระลึกอยู่กับกายและใจ 4 ประการ ได้แก่

⁴⁹ พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 401.

⁵⁰ อภิ.วิ.(ไทย) 35/205/172

⁵¹ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 799.

⁵² พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 366.

⁵³ อภิ.วิ.(ไทย) 35/205/172.

⁵⁴ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 804,811-813

(1) กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากาย การตามดูรู้ทันกาย เป็นการฝึกสติให้อยู่กับร่างกายตัวเอง

(2) เวทนานุปัสสนา คือ การ พิจารณาเวทนา(ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์) การตามดูรู้ทันเวทนา เป็นการฝึกสติให้อยู่กับเวทนา

(3) จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาจิต การตามดูรู้ทันจิต เป็นการฝึกสติให้อยู่กับจิต กำหนดรู้จิตตามสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ เช่น จิตมี ราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่า จิตมี ราคะ โทสะ โมหะ จิตไม่มี ราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่า จิตไม่มี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

(4) ธัมมานุปัสสนา คือ การพิจารณาธรรมต่างๆ การตามดูรู้ทันธรรม เช่น นิรวณฺ ฌันธํ อายตนะ และเห็นไตรลักษณ์ในธรรมทั้งปวง

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁵⁵ ว่าสติต้องเป็นความระลึกได้ทันคว้นและต้องมียุติตลอดเวลาตรงตามเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปทุกกรณี และมีความหมายครอบคลุมถึง ความจำ ความมีใจคอยคติไม่หวั่นไหวไปตามเหตุการณ์ ความมีสมปฤติตามธรรมดาไม่บ้า ไม่เมา ไม่หลับ

3) สัมมาสมาธิ

(1) ความหมายตามพระไตรปิฎก

สัมมาสมาธิ หมายถึง ความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุตตตฌานที่ ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่⁵⁶

(2) ความหมายตามเอกสารอื่นๆ

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)⁵⁷ ให้ความหมายสัมมาสมาธิ ว่า หมายถึง การตั้งมั่นของจิต ภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิต การดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างเรียบสม่ำเสมอและด้วยดี เป็นสมาธิที่เจริญตามแนวของฌาน 4 ได้แก่

(1) ปฐมฌาน มีองค์ 5 ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา

(2) ทุตติยฌาน มีองค์ 3 ประกอบด้วย ปิติ สุข เอกัคคตา

⁵⁵ พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 49,366.

⁵⁶ อภิ.วิ.(ไทย) 35/205/172-173

⁵⁷ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 824-826

(3) ตติยฌาน มีองค์ 2 ประกอบด้วย สุข และ เอกัคคตา

(4) จตุตถฌาน มีองค์ 2 คือ อุเบกขา และ เอกัคคตา

สมาธิมี 3 ระดับ ได้แก่ ขนิกสมาธิคือสมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การงานในชีวิตประจำวัน และอาจใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนา อุปจารสมาธิคือสมาธิที่จวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิขั้นระดับนิรโรคได้ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌานหรือ อปัณณาสมาธิ และอปัณณาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่ สมาธิที่แนบสนิท เป็นสมาธิระดับสูงสุดซึ่งมีใน ฌานทั้งหลาย

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁵⁸ ว่า สมาธิมีความหมายกว้างครอบคลุมไปถึง สมาธิตามธรรมชาติที่มีอยู่โดยไม่ต้องตั้งใจ เช่นการเคลื่อนไหวของ อิริยาบถต่าง ๆ สมาธิที่ต้องตั้งใจเจตนากระทำให้เกิดขึ้น การตั้งอธิษฐานจิต และสมาธิที่เป็นผลของการทำสมาธิ และท่านได้สรุปลักษณะของจิตที่มีสมาธิ ไว้ว่า ไม่ทำให้อนหลังแข็งทื่อเหมือนท่อนไม้ แต่เป็นจิตที่บริสุทธิ์จากกิเลสหรือไม่มีกรรมติดเจือปน จิตที่ตั้งมั่นแข็งแรง และเป็นจิตที่ไวต่อหน้าที่การงาน⁵⁹

สำหรับข้าราชการอาจฝึกสมาธิตามแนวของฌาน 4 ได้ในระดับโลกียฌานคือฌานที่ปุถุชนผู้ยังไม่หมดกิเลสอาจเกิดมีขึ้นได้และเกิดความรู้ยิ่ง ความรู้ชั้นสูง ที่เรียกว่าโลกียอภิปัญญาซึ่งมี 5 ประการได้แก่ อิทธิวิธีคือสามารถแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ทิพพโสตคือมีหูทิพย์สามารถได้ยินเสียงจากสถานที่ไกล ๆ หรือเสียงที่มนุษย์ทั่วไปไม่สามารถได้ยิน เจโตปริยญาณคือสามารถทายใจ คนอื่นได้ว่าเขารู้สึกนึกคิดอะไรอยู่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณคือสามารถระลึกชาติได้ว่าในอดีตชาติตนเองเคยเกิดเป็นอะไรบ้าง และทิพพจักขุคือสามารถรู้การเกิดตายของสรรพสัตว์ โลกียอภิปัญญานี้ อาจเสื่อมได้ แต่ก็เป็นผลดีกับปุถุชนที่จะเกิดศรัทธาในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าได้หนักแน่นมั่นคงขึ้นและนำอภิปัญญาที่ได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติราชการได้ และถ้ามีสติไม่ประมาทก็จะช่วยให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติธรรมมากยิ่งขึ้น แต่หากขาดสติมีสมาธิประมาทก็จะเกิดความหลงผิด ติดยิดและนำไปสู่ความเสื่อมและความเสียหายได้เช่นกัน

สรุปได้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 ในหมวดสมาธินี้ ประกอบด้วยสัมมาวายามะซึ่งเป็นความเพียรพยายาม ความบากบั่น ความกล้าหาญ ความอดทนในทางที่ตรงตามชอบธรรม สัมมาสติซึ่งเป็นความระลึกอยู่กับกายและใจ ความจำ ความมีใจคงปกติไม่หวั่นไหว ความมีสมปกติตามปกติ และสัมมาสมาธิซึ่งเป็นการตั้งใจไว้อย่างมั่นคงในทางที่ถูกต้องตรงตาม อาจเป็นสมาธิตามธรรมชาติหรือสมาธิที่เกิดจากการฝึกสมาธิซึ่งทำให้จิตสะอาดบริสุทธิ์ ตั้งมั่นแข็งแรง และว่องไวต่อหน้าที่การงาน

อาจกล่าวได้ว่า หลักอริยมรรคมีองค์ 8 ทั้ง 3 หมวด ล้วนแต่เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเจตสิกซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเจตสิกของข้าราชการให้เจริญก้าวหน้าไปในทางที่ถูกต้องตรงตามได้ เมื่อเจตสิกได้รับการพัฒนามากก็เท่ากับจิตได้รับการพัฒนา เพราะว่าเจตสิกเกิดพร้อมกับจิตและอาศัยจิตตั้งอยู่ และเมื่อ จิตได้รับการพัฒนามากก็จะนำไปสู่การพัฒนาทางภายในที่สุด เพราะจิตเป็นใหญ่เหนือกาย ทั้งนี้เป็นไปตามหลักอทิปปัจจยตา ปฏิจจนสมุปบาท ซึ่งจะได้นำไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาของการปฏิบัติราชการในบทที่ 4 ต่อไป

⁵⁸ พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 368.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244,275.

2.4 หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8

เนื่องจากอริยมรรคเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่ประกอบด้วยองค์ 8 ประการซึ่งสรุปลงได้ในไตรสิกขา ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรมอหัตถ์ปัจจัยตา ปฏิจจนสมุปบาท ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา เป็นข้อสุดท้ายในหลักอริยสัจ 4 จึงมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.4.1 หลักอริยสัจ 4⁶⁰ คือ ความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้คนให้เป็นพระอริยะ ความจริงสำหรับแก้ปัญหาของชีวิตและของโลก มี 4 ประการ ได้แก่

- (1) ทุกขอริยสัจ คือ อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นในคน เช่น ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก เป็นต้น
- (2) ทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ เหตุให้เกิดทุกข์ เช่น อวิชชา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น
- (3) ทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับทุกข์ เช่น เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เป็นต้น
- (4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือ อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

ความรู้และเข้าใจในหลักอริยสัจ 4 จะทำให้ข้าราชการเข้าใจความจริงของชีวิตว่าทุกข์ และปัญหาต่าง ๆ เป็นสิ่งธรรมดาของชีวิตและการปฏิบัติราชการ ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการปฏิบัติราชการเป็นสิ่งที่แก้ไขได้ เพราะเป็นสิ่งที่วิเคราะห์ค้นหาได้ด้วยหลักอริยสัจ 4 และแก้ไขได้ ทำให้หมดสิ้นไปได้อย่างสิ้นเชิงโดยอาศัยหลักอริยมรรคมีองค์ 8 หลักอริยสัจ 4 แบ่งเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นการค้นหา สาเหตุของ ความทุกข์หรือปัญหา และส่วนที่เป็นการดับทุกข์หรือแก้ปัญหา ซึ่งนำมาใช้ในการแก้ปัญหา พฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องดีงาม ของข้าราชการ แก้ปัญหาวิธีปฏิบัติราชการ ที่ไม่ถูกต้องของข้าราชการ และแก้ปัญหาทางราชการไม่บรรลุเป้าหมายในการพัฒนาประเทศได้พร้อมๆ กันทั้งสามด้าน

หลักอริยสัจ 4 เกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 โดยตรงในฐานะที่หลักอริยมรรคมีองค์ 8 คือข้อสุดท้ายของหลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับแก้ปัญหาได้ทั้งทางโลกและทางธรรม และความรู้ความเข้าใจในหลักอริยสัจ 4 ก็คือการมีสัมมาทิฐิอันเป็นข้อที่หนึ่งของหลักอริยมรรคมีองค์ 8 นั่นเอง ทั้งหลักอริยสัจ 4 และหลักอริยมรรคมีองค์ 8 มีแก่นธรรมอย่างเดียวกันคือ หลักอหัตถ์ปัจจัยตา ปฏิจจนสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา

2.4.2 หลักไตรสิกขา เป็นหลักธรรมสำหรับศึกษาฝึกอบรมเพื่อให้ข้าราชการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พร้อมด้วยความประพฤติดีทางกาย วาจา มีจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคง มีสติปัญญารู้เท่าทัน ความจริงของธรรมชาติและสรรพสิ่ง ประกอบด้วย

- 1) ศีลสิกขา หรืออภิสีลสิกขา ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ หรือเรียกอย่างง่ายๆ ว่าศีล คือ การฝึกความประพฤติ

⁶⁰ อด.ต.ก.(ไทย) 20/62/242-243

สุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ เพื่อการดำรงตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงาม มีเกื้อกูลเป็นประโยชน์ เป็นการฝึกฝนตนเองให้เกิดมี สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญองกามขึ้น เพื่อให้ข้าราชการมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานทางจริยธรรมและศีลธรรม ศีลสำหรับข้าราชการซึ่งเป็นฆราวาสได้แก่ ศีล 5 และ ศีล 8 ข้าราชการผู้เป็นกัลยาณชนหรืออารยชนย่อมมีศักยภาพเพียงพอ ในการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมของศีล 5 และ ศีล 8 ได้ โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมและความพอดีแห่งตน เช่น สำหรับข้าราชการที่มีครอบครัว มีสามีภรรยา ไม่สามารถจะถือปฏิบัติตามศีล 8 ได้ตลอดเวลาเนื่องจากจะเป็นอุปสรรคต่อการครองเรือน ก็อาจถือศีล 8 ตามโอกาสอันควร

ศีล 5 คือ ข้อพึงปฏิบัติโดยการงดเว้น 5 ประการ ได้แก่

- (1) เว้นจากการทำลายชีวิต
- (2) เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้
- (3) เว้นจากการประพฤติดินในกาม
- (4) เว้นจากการพูดเท็จ
- (5) เว้นจากการดื่มของเมาคือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ศีล 8 คือ ข้อพึงปฏิบัติโดยการงดเว้น 8 ประการ ได้แก่

- (1) เว้นจากการทำลายชีวิต
- (2) เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้
- (3) เว้นจากการประพฤติดินพรหมจรรย์คือเว้นจากการร่วมประเวณี
- (4) เว้นจากการพูดเท็จ
- (5) เว้นจากการดื่มของเมาคือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
- (6) เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลคือหลังเวลายุติจนถึงรุ่งสว่าง
- (7) เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อ

พรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

- (8) เว้นจากการนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย

การถือศีล 5 ก็ดี ศีล 8 ก็ดี เป็นการปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาตนเอง ที่จะให้ตั้งอยู่ในวินัย รู้จักใช้อิทธิฤทธิ์ ธาตุ ชันธ อายตนะ และมีพฤติกรรมทางกายวาจาดีงามในการปฏิบัติราชการและอยู่ร่วมสังคมกับผู้อื่นและอยู่ในสิ่งแวดล้อมต่างๆด้วยดี ให้เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลาย และให้เป็นพื้นฐานแห่งการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจในอธิจิตตสิกขาต่อไป

2) จิตตสิกขา หรืออธิจิตตสิกขา ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่าสมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวะที่จิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์เดียว ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาจิตใจ ของข้าราชการเพื่อให้เกิดสมาธิ ความเข้มแข็งมั่นคงพร้อมทั้งคุณธรรม และคุณสมบัติที่เกื้อกูลทั้งหลาย เช่น สติ ชันติ เมตตา กรุณา สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส อันจะทำให้จิตใจมีสภาพที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติราชการและอยู่ร่วมสังคมกับผู้อื่น เป็นการฝึกฝนตนเองให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญองกามขึ้น เพื่อให้ข้าราชการมีความพร้อมทาง

คุณธรรม คุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาถึงมาตรฐานของกัลยาณชนหรือ อารยชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้เป็นฐานแห่งการใช้สติปัญญา เพื่อประโยชน์ในการบริหารการต่อไป

การปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้เกิดสมาธิ เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า สมถกรรมฐาน ได้แก่ ฌาน 4 ประกอบด้วย ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

3) ปัญญาศึกษา หรือ อธิปัญญาศึกษา ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว ความหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแหยงได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้บรรลุผล ก้าวพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อันจะทำให้จิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ เพื่อให้กิเลส ละทุกข์ เบาบางลงหรือหากไปถึงขั้น ปราศจากกิเลสและความทุกข์อย่างสิ้นเชิง ก็ถือว่าเป็นบุญบารมีของข้าราชการเฉพาะคนไป เป็นการฝึกฝนตนเองให้เกิดมีสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญองงามขึ้นจนมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของกัลยาณชนหรืออารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญามีจิตใจผ่องใส เบิกบาน มีกิเลสและทุกข์อย่าง เบาบางหรือหมดสิ้นกิเลสไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

การปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาปัญญา มี 3 ประเภท ได้แก่

(1) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาด้วยตนเองที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาสังกัปปะ

(2) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนด้วยการอ่าน การฟัง การจดบันทึก ท่องจำ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาทิฐิ

(3) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญด้วยการใช้ จินตามยปัญญาและสุตมยปัญญาในการโยนิโสมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลายจนเกิดญาณ หยั่งรู้ความจริงตามที่เป็นอย่างจริง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมาภิมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

วัชร งามจิตรเจริญ ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ว่า ไตรสิกขา เป็นหลักปฏิบัติสำหรับการพัฒนาตนเองในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงโดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอยู่ที่ความพ้นทุกข์คือนิพพาน ไตรสิกขาก็มีความหมายหรือแนวปฏิบัติ ที่กว้างขวางรวมเอาอริยมรรคมีองค์ 8 ที่เป็นหลัก ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานไว้ด้วย แต่อริยมรรคมีองค์ 8 แม้จะสามารถจัดเข้าในไตรสิกขาได้ แต่มีขอบเขตที่แคบกว่าไตรสิกขา เพราะเมื่อว่ากันตามแนวคำสอนของพระพุทธองค์อย่างเคร่งครัด องค์มรรคทั้ง 8 ประการนั้น จะถือว่าเป็นอริยมรรคก็ต่อเมื่อปฏิบัติและเกิดขึ้นพร้อมกันเพื่อการตรัสรู้หรือทำลายกิเลสหรือเพื่อบรรลุนิพพานเท่านั้น ส่วนไตรสิกขาไม่จำเป็นต้องปฏิบัติพร้อมกันเสมอไป ในระดับต้นอาจแยกกันก่อนก็ได้ อริยมรรคจึงสามารถสรุปลงในไตรสิกขาได้ แต่ไตรสิกขาไม่สามารถสรุปลงในอริยมรรคได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ อริยมรรคจัดเป็นส่วนหนึ่งของไตรสิกขาหรือเป็นไตรสิกขาประเภทหนึ่ง แต่ไตรสิกขาทั้งหมดไม่ใช่อริยมรรคหรือไม่ได้จัดเป็นอริยมรรค และพระพุทธเจ้าไม่ทรงจัดชั้น 3 ประการคือไตรสิกขา เข้าในอริยมรรคมีองค์ 8 แต่ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ 8 เข้าในชั้น 3 ประการ คือ สัมมาวาจา สัมมาภิมันตะ และ

สัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลชั้น สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิชั้น ส่วนสัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาชั้น⁶¹

2.4.3 หลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท คือ การที่สังขตธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้น พร้อม สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัย ปัจจัยต่อเนื่องกันมา มี 11 หัวข้อ ดังนี้⁶²

- (1) เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
- (2) เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
- (3) เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
- (4) เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
- (5) เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
- (6) เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
- (7) เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
- (8) เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
- (9) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
- (10) เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
- (11) เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี และ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

อุปายาส จึงมีพร้อม

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงจึงมีด้วยประการฉะนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมที่เรา บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่วิสัยตรรกะ ละเอียต บันทิตจึงจะรู้ได้ ก็แลหมู่ประชาชนนี้ เป็นผู้ร้นรมย์ในอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย สำหรับหมู่ประชาชนผู้ร้นรมย์ในอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท...”⁶³

วัชระ งามจิตรเจริญ ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างของอิทัปปัจจยตา กับ ปฏิจจสมุปบาท ไว้ในหนังสือพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

“ปฏิจจสมุปบาท ” เป็นคำที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกกฎหรือความจริงโดย ตรง ส่วนคำว่า “อิทัปปัจจยตา” เป็นคำที่ใช้ขยายความหรือเป็นไวยากรณ์ของคำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” บางครั้งจึงใช้คำว่า “อิทัปปัจจยตา” แทนคำว่า “ปฏิจจสมุปบาท”

อย่างไรก็ตาม คำ 2 คำนี้ มีความหมายต่างกันโดยใช้แสดงลักษณะหรือแง่มุม ที่ต่างกัน ของสภาวะอันเดียวกัน กล่าวคือคำว่า “ ปฏิจจสมุปบาท “ แปลตามศัพท์ว่า การเกิดขึ้นพร้อมกันโดย อิงอาศัยกัน หมายถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อมกัน เช่น การตั้งอยู่ของไม้

⁶¹ วัชระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552), หน้า 416-417

⁶² อด.ต.ก.(ไทย) 20/62/242

⁶³ ที.ม.(ไทย) 10/64/36

3 อันที่ตั้งพิงกัน ไม่แต่ละอันต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันจึงตั้งอยู่ได้ ดังนั้น “ปฏิจสุมุบาท ” จึงหมายถึง ความเป็นเหตุและผลแบบต่างฝ่ายต่างอาศัยกัน (mutual causality) จัดเป็นความสัมพันธ์แบบ 2 ทาง (two-way relation) ที่ครอบคลุมความเป็นเหตุและผลแบบเกิดขึ้นพร้อมกันดังกล่าว และแบบเกิดหมุนวนหรือสลับไปมา เช่น นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

ส่วนคำว่า “อิทัปปัจจยตา ” แปลตามศัพท์ว่า ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัย หมายถึง สิ่งหนึ่งเป็น “เหตุ” ของอีกสิ่งหนึ่งที่เป็น “ผล” เช่น ออกซิเจน ความร้อน และเชื้อเพลิง ทำให้เกิดไฟ แต่ไฟไม่ใช่เหตุเกิดของออกซิเจน ความร้อน และเชื้อเพลิง ดังนั้น อิทัปปัจจยตา จึงหมายถึง ความเป็นเหตุและผลแบบสิ่งหนึ่งอาศัยอีกสิ่งหนึ่ง จัดเป็นความสัมพันธ์แบบทางเดียว ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบ 2 ทางอย่างในกรณีของความสัมพันธ์แบบปฏิจสุมุบาท

วัชระ งามจิตรเจริญ ได้สรุปความหมายของปฏิจสุมุบาทไว้ ดังนี้⁶⁴

1. ความเป็นเหตุและผล ที่เรียกว่า ธรรมทั้งปวงมีเหตุเป็นแดนเกิดไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุ สิ่งทั้งหลายล้วนมีความสัมพันธ์ของความเป็นเหตุและผล นั่นคือทุกสิ่งต้องมีเหตุเกิดหรือทุกสิ่งเป็นผลของเหตุบางอย่าง เช่น ต้นไม้อาศัยดิน บัว น้ำ อากาศ จึงเกิดขึ้นได้ หรือเหตุการณ์ที่เราประสบในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นดีหรือเลว ล้วนเกิดมาจากเหตุ คือ กรรมที่เราทำไว้ ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ

2. ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือความเป็นไปตามเงื่อนไข (conditionality) ที่เรียกว่า มัชฌมธรรม หรือ ธรรมที่เป็นกลาง ไม่เอียงสุดโต่งไปทางสัสสตทิฐิ ที่เห็นว่ามีสิ่งที่เที่ยง และไม่เอียงไปทางอุจเฉททิฐิ ที่เห็นว่าไม่มีสิ่งที่เที่ยง ตามความหมายนี้จึงไม่มีสิ่งคงที่ยั่งยืน เป็นอมตะ เพราะทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เช่น การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลาย ขึ้นอยู่กับ การมีกิเลส

เหตุ หมายถึง สิ่งที่เป็นเหตุ หมายความว่ารวมทั้ง เหตุ สาเหตุ (cause) และเงื่อนไข (condition) ประเภทต่าง ๆ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะเหตุชนิดที่ทำให้เกิดผลโดยตรง อย่างบิดามารดาเป็นเหตุเกิดของบุตร แต่หมายความว่ารวมถึงเหตุชนิดอื่นๆ ด้วย เช่น เหตุที่ไม่มีมรดกส่วนตัว จึงต้องโดยสารถประจําทาง

ผล หมายถึง สิ่งที่เป็นผล (effect) หมายความว่ารวมถึง ผลประเภทต่าง ๆ ที่เกิดเพราะเหตุบางอย่างเป็นเงื่อนไขให้เป็นอย่างนั้น เช่น บุตรเป็นผลที่มาจากบิดามารดา การโดยสารถประจําทางเป็นผลมาจากการไม่มีมรดกส่วนตัว

เหตุและผล ต่างจากคำว่า เหตุผล กล่าวคือ เหตุและ ผล หมายถึง สิ่งที่เป็นเหตุ และ สิ่งที่เป็นผล ส่วนคำว่า เหตุผล (reason) หมายถึง ข้อมูลหรือสิ่งที่มาสนับสนุนความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง

เหตุปัจจัย หมายถึง เหตุและเงื่อนไขทุกชนิดในทุกรูปแบบของความสัมพันธ์

⁶⁴ วัชระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 163.

อิทัปปัจจยตา ปฏิ จสุมุปปาท ใช้ครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างในธรรมชาติดีกวัน พระนิพพาน โดยรวมทั้งมนุษย์ สัตว์ พืช และวัตถุสิ่งของ สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ไม่จำกัดเฉพาะเรื่องของชีวิตมนุษย์ เพียงแต่ชีวิตมนุษย์เป็นจุดเน้นของปฏิจสุมุปปาท

ความรู้และเข้าใจในหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปปาท จะทำให้ข้าราชการได้เข้าใจความเกิดขึ้นของทุกขในชีวิตรมนุษย์หรือแม้แต่ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติราชการก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันที่เรียกว่า ปฏิจสุมุปปาทแบบสมุทัยวาร ซึ่งอาจสรุปขั้นตอนการเกิดขึ้นของทุกขได้ 3 ขั้นตอนตามลำดับคือ กิเลส กรรม วิบากหรือผลของกรรม การที่จะดับทุกข์หรือแก้ปัญหอุปสรรคต่าง ๆ ในการปฏิบัติราชการ ก็คือดับธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์หรือปัญหอุปสรรคเหล่านั้นซึ่งก็คือกิเลสนั่นเอง หรือที่เรียกว่าปฏิจสุมุปปาทแบบนิโรธวาร เมื่อกิเลสดับก็เป็นอันหมดสิ้นเหตุที่จะให้เกิดกรรมและวิบากหรือปัญหอุปสรรคต่าง ๆ ต่อไป

หลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปปาท เกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 กล่าวคือ ความรู้และเข้าใจ ในหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปปาท ก็คือการมีสัมมาทิฐิอันเป็นขั อที่หนึ่งของหลักอริยมรรคมีองค์ 8 และอริยมรรคมีองค์ 8 เดินไปตามหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปปาท กล่าวคือ เพราะมีสัมมา ทิฐิเป็นเหตุ จึงมีสัมมาสังกัปปะ เพราะมีสัมมาสังกัปปะ จึงมีสัมมาวาจา เพราะมีสัมมาวาจา จึงมีสัมมากัมมันตะ เพราะมีสัมมากัมมันตะ จึงมีสัมมาอาชีวะ เพราะมีสัมมาอาชีวะ จึงมีสัมมาวายามะ เพราะมีสัมมาวายามะ จึงมีสัมมาสติ เพราะมีสัมมาสติ จึงมีสัมมาสมาธิ

2.4.4 หลักไตรลักษณ์ คือ อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมที่เป็นสังขตะทั้งหลายที่เป็นอย่างนั้นๆ 3 ประการ ได้แก่

- (1) อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง
- (2) ทุกขตา คือ ความเป็นของคงทนอยู่ไม่ได้
- (3) อนัตตตา คือ ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

ความรู้และเข้าใจในหลักไตรลักษณ์ จะทำให้ข้าราชการเข้าใจสิ่งทั้งปวงในโลกทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตว่า เป็นสิ่งไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา ทำให้ลดละความหลงตัวตน ความหลงในโลกธรรม 8 ความหลงไหล ในวัตถุและทรัพย์สิน สามารถปรับจิตใจได้เมื่อต้องพบกับความผิดหวัง หรือความเปลี่ยนแปลงต่างๆ และจะช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกของข้าราชการในการปฏิบัติราชการ ำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ เกิดประสิทธิผล ประสิทธิภาพ คุณภาพ ความเจริญก้าวหน้าของงานราชการ ทั้งตัวข้าราชการก็จะมีพฤติกรรมที่ดี ไม่คิดทุจริตหรือประพฤติมิชอบในการปฏิบัติราชการ ซึ่ง จะส่งผลให้เกิด ความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติต่อไป

หลักไตรลักษณ์เกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 กล่าวคือ ความรู้และเข้าใจในหลักไตรลักษณ์ ก็คือ การมีสัมมาทิฐิอันเป็นขั อที่หนึ่งของหลักอริยมรรคมีองค์ 8 นั่นเอง และการที่หลักอริยมรรคมีองค์ 8 เดินไปตามหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปปาท ก็แสดงให้เห็นได้ว่าหลักอริยมรรคมีองค์ 8 อยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์ด้วย ดังที่ ดร .วัชร งามจิตรเจริญ กล่าวไว้ว่า ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ของกฎปฏิจสุมุปปาทแสดงออกมาในรูปของความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาของสิ่งทั้งหลาย หรือมองในอีกมุมหนึ่งก็คือกฎปฏิจสุมุปปาทเป็นพื้นฐานของกฎไตรลักษณ์ เพราะการที่สิ่ง

ทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ก็เนื่องมาจากการที่สิ่งเหล่านั้นต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง⁶⁵

สรุปได้ว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงและเป็นรากฐานสำคัญของหลักอริยมรรคมีองค์ 8 กล่าวคือ หลักอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นหลักปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 ซึ่งทั้งหลักอริยสัจ 4 และ หลักอริยมรรคมีองค์ 8 ต่างก็เป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท และหลักไตรลักษณ์ เพราะความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท แสดงออกมาในรูปของความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามหลักไตรลักษณ์นั่นเอง หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า หลักไตรลักษณ์แสดงความจริงที่ปรากฏ ส่วนหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท แสดงเหตุผลที่ความจริงเป็นเช่นนั้น อนึ่งหลักอริยมรรคมีองค์ 8 จัดเป็นหลักไตรสิกขาประเภทหนึ่ง

2.5 หลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

2.5.1 สติปัฏฐาน 4 คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติเพื่อตั้งสติไว้ให้ถูกต้องเหมาะสมเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ที่ต้องการ เช่น การป้องกัน การแก้ไข การรักษา ข้อปฏิบัติที่มีสติเป็นประธาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง การมีสติกำกับ ดูสิ่งต่างๆ และความ เป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้ายที่ทำให้ หันมองเห็นเพี้ยนไปตามอำนาจกิเลส เพื่อให้มีสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดการกระทำที่ถูกต้อง ดีงาม สงบสุขเรียบร้อย สติปัฏฐาน 4 ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาสติ ประกอบด้วย

(1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้สักว่า กาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นการฝึกสติให้อยู่กับร่างกายตัวเอง เช่น อยู่กับลมหายใจเข้าออก เรียกว่า อาณาปานสติ หรืออยู่กับการเคลื่อนไหวอริยาบถของกาย ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น

(2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติตามดูเวทนาซึ่งเป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นอารมณ์ โดยรู้เท่าทันว่า เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

(3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติพิจารณาใจที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว เป็นอารมณ์ว่า ใจนี้สักว่าใจ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา กำหนดรู้จิตตามสภาพที่เป็นอยู่ใน ขณะนั้นๆ เช่น จิตมี ราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมี ราคะ โทสะ โมหะ จิตปราศจาก ราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่า จิตปราศจาก ราคะ โทสะ โมหะ

(4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นกุศล เช่น พรหมวิหาร 4 หรืออกุศล เช่น นิวรณ์ 5 ที่บังเกิดกับใจเป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้สักว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

⁶⁵ วัชร งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 67-68

2.5.2 สัมมปธาน 4 คือ ความเพียรชอบ เพื่อให้มีความขยันหมั่นเพียรที่สมบูรณ์ ประกอบด้วย

- (1) สังวรปธาน คือ ความเพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น
- (2) ปหานปธาน คือ ความเพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- (3) ภาวนापธาน คือ ความเพียรเจริญทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น
- (4) อนुरักขนาปธาน คือ ความเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มิให้เสื่อมไปและ

ให้เพิ่มพูนไปพลุลย์

ผู้วิจัยเห็นว่าสัมมปธาน 4 ส่งเสริมการปฏิบัติตาม หลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาวายามะ

2.5.3 อิทธิบาท 4 คือ คุณธรรมที่เป็นเครื่องมือให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่เป็น เครื่องมือให้สำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ เป็นการทำความสำเร็จให้สมบูรณ์ มี 4 ประการ ประกอบด้วย

(1) ฉันทะ คือ ความต้องการหรือความอยากในทางที่ดี เป็นกุศลฉันทะหรือธรรม ฉันทะ

(2) วิริยะ คือ ความเพียร ความบากบั่น เพื่อละความชั่ว ประพฤติความดี ความ พยายามทำกิจการงานโดยไม่ท้อถอย

(3) จิตตะ คือ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ ความคิดฝัก ใฝ่ไม่ปล่อยใจ ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ความมีจิตจดจ่ออุทิศตัวอุทิศใจต่อสิ่งนั้น

(4) วิมังสา คือ การทดสอบ ทดลอง การตรวจสอบ การหมั่นตรិตรองพิจารณา เหตุผลในสิ่งนั้น

ผู้วิจัยเห็นว่าอิทธิบาท 4 ส่งเสริมการปฏิบัติตาม หลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ

2.5.4 อินทรีย์ 5 คือ ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นใหญ่ใน การทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ๆ เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นใหญ่ใน การ ครอบงำเสียซึ่งความเกียจคร้าน ประกอบด้วย

(1) ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความเชื่อถือ ในทางธรรมหมายถึง เชื่อ สิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุ ผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งชื่นใจสนิทใจ เชื่อมั่น ในคุณงามความดีของบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำ ความ ดี ไม่หวั่นไหวไปตามสิ่งแวดล้อมต่างๆในสังคม

(2) วิริยะ คือ ความเพียร ความบากบั่น เพื่อละความชั่ว ประพฤติความดี ความ พยายามทำกิจการงานโดยไม่ท้อถอย

(3) สติ คือ ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การควบคุมจิตใจให้อยู่กับกิจการ งานที่ทำ หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องได้ การจดจำกิจการงานหรือคำพูดที่ผ่านมานานแล้วได้

(4) สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำใจให้สงบแน่วแน่ ไม่ ฟุ้งซ่าน ภาวะที่จิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันหนึ่งอันเดียว

(5) ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว ความหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจ หยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้บรรลุผล ล่วงพ้นปัญหาอุปสรรคได้ ความรอบรู้ในกองสังขารตามความเป็นจริง

ผู้วิจัย เห็นว่าอินทรีย์ 5 ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

2.5.5 พละ 5 คือ ธรรมอันเป็นกำลังซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ดำรงอยู่ได้ใน สัมปยุตตธรรม (ธรรมที่ประกอบอยู่ด้วย ธรรมที่ประกอบกัน สภาวะธรรมที่เกิดร่วมกัน) ทั้งหลายอย่าง ไม่หวั่นไหว อื่นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์จะเข้าครอบงำไม่ได้ เป็นเครื่องเกื้อหนุน แก้อริยมรรค ธรรมะแต่ละ ข้อมีชื่อและความหมายเหมือนกับอินทรีย์ 5 แต่ทำหน้าที่ต่างกัน กล่าวคืออินทรีย์ 5 ทำหน้าที่ในความ เป็นใหญ่ แต่พละ 5 ทำหน้าที่เป็นกำลัง ประกอบด้วย

- (1) ศรัทธา มีความหมายเหมือนกับศรัทธาในอินทรีย์ 5
- (2) วิริยะ มีความหมายเหมือนกับวิริยะในอินทรีย์ 5
- (3) สติ มีความหมายเหมือนกับสติในอินทรีย์ 5
- (4) สมาธิ มีความหมายเหมือนกับสมาธิในอินทรีย์ 5
- (5) ปัญญา มีความหมายเหมือนกับปัญญาในอินทรีย์ 5

ผู้วิจัยเห็นว่าพละ 5 ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

2.5.6 โพชฌงค์ 7 คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือ องค์ของผู้ตรัสรู้ ประกอบด้วย

- (1) สติ มีความหมายเหมือนกับสติในอินทรีย์ 5
- (2) ธัมมวิจยะ คือ ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม การวิจัยหรือ

ค้นคว้าธรรม

- (3) วิริยะ มีความหมายเหมือนกับวิริยะในอินทรีย์ 5
- (4) ปีติ คือ ความอิ่มใจ ความดื่มด่ำในใจ
- (5) ปัสสัทธิ คือ ความสงบกายสงบใจ ความสงบใจและอารมณ์ ความสงบเย็น

ความผ่อนคลายกายใจ

- (6) สมาธิ มีความหมายเหมือนกับสมาธิในอินทรีย์ 5

(7) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง ความวางใจเฉยได้ ไม่ยินดียินร้าย เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุแล ะรู้ว่า พึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามควรแก่เหตุ นั้น ความรู้จักวางใจเฉยอยู่ เมื่อเห็นเขารับผิดชอบ ตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอัน สมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางท่าที่เฉย คอยอยู่ในเมื่อคนนั้นๆ สิ่งนั้น ๆ ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของเขา หรือตาม ควรของมัน ไม่เข้าข้าง ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง ในอีกความหมายหนึ่งคือความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์

ผู้วิจัยเห็นว่าโพชฌงค์ 7 ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในข้อ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

2.5.7 หลักธาตุ 4 ประกอบด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ

- (1) ดิน คือ ส่วนที่เป็นของแข็งในร่างกาย เช่น เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก
- (2) น้ำ คือ ส่วนที่เป็นของเหลวในร่างกาย เช่น เลือด น้ำเหลือง ปัสสาวะ น้ำลาย
- (3) ลม คือ ส่วนที่เป็นลมในร่างกาย เช่น ลมหายใจ ลมในกระเพาะลำไส้
- (4) ไฟ คือ ส่วนที่เป็นความร้อนในร่างกาย หรือ ไฟธาตุย่อยอาหาร

ความรู้และเข้าใจในเรื่องธาตุ 4 จะช่วยให้ข้าราชการลดความหลงในตัวตน เพราะเห็นได้ว่าในที่สุดร่างกายคนเราก็เป็นเพียงธาตุ 4 เท่านั้น เป็นธรรมชาติแท้จริงไม่ผิดจากดินน้ำลมไฟ ซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติของโลก ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ในหนังสือโพธิปักขิยธรรมประยุกต์⁶⁶ ว่า ร่างกายเนื้อหนังธรรมดานี้ ไม่มีค่าอะไร สกปรก เน่าเหม็น แต่ถ้าเอาธรรมะมาประยุกต์แล้ว ร่างกายนี้จะเป็นที่ตั้งแห่งมรรค ผล นิพพาน ผู้วิจัยเห็นว่าหากข้าราชการเห็นความจริงในชีวิตร่างกายของตน และนำหลักธรรมต่างๆ มาใช้ในการปฏิบัติราชการ ชีวิตร่างกายของตนเองก็จะมีค่าอย่างยิ่งในฐานะที่ได้ปฏิบัติราชการตามแนวโลกียมรรค และจะได้รับผลเป็นความสุขความเจริญ ทั้งของตนเองและของประเทศชาติ ในที่สุดนิพพาน ระดับโลกียะคือ ความสงบเรียบร้อยทั้งของตนเอง ของสังคม และของประเทศชาติก็จะเกิดขึ้นพร้อมกันตามหลักธรรมอทิปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท

หลักธรรมนี้ส่งเสริมการปฏิบัติตาม หลักอริยมรรคมีองค์ 8 เพราะความรู้ความเข้าใจและความเห็นตามความเป็นจริงว่าร่างกายนี้ประกอบด้วยธาตุ 4 อันเป็นธรรมชาติ ก็คือการมีสัมมาทิฐิตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

2.5.8 หลักธรรม ชั้น 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

- (1) รูป คือ ร่างกาย
- (2) เวทนา คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์หรือเฉยๆ
- (3) สัญญา คือ ความจำได้ หมายถึง
- (4) สังขาร คือ ความคิดปรุงแต่ง
- (5) วิญญาณ คือ ความรับรู้ ความรู้สึกตัว

ความรู้และเข้าใจในชั้น 5 จะช่วยให้ข้าราชการเห็นความจริงของชีวิตว่าร่างกายกับจิตใจหรือรูปกับนามมีความ แปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจควบคุมให้เป็นไปตามที่เราต้องการได้เลย แต่ในฐานะที่ข้าราชการเป็นมนุษย์ที่พัฒนาตนเองได้จึงจำ ต้องควบคุมชั้น 5 ในการดำรงชีวิตและการปฏิบัติราชการ ในทางที่ถูกต้องตั้งตามแนวทางของโลกียมรรค เพื่อให้เกิดผลที่เป็นความสุขความเจริญทั้งของตนเอง ของสังคม และของประเทศชาติ และในที่สุดก็จะเกิดความสงบเรียบร้อยร่มเย็นของประเทศชาติและประโยชน์สุขของประชาชนซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องการในระดับโลกียะ

หลักธรรมนี้ส่งเสริมการปฏิบัติตาม หลักอริยมรรคมีองค์ 8 เพราะความรู้ ความเข้าใจในธรรมชาติของชั้น 5 ก็คือการมีสัมมาทิฐิตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

⁶⁶พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรมประยุกต์, หน้า 36.

2.5.9 หลักธรรมอายตนะ ภายใน 6 หมายถึงที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ 6 ทาง ประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทรี 6 เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง ความรู้ 6 ทางเรียกว่า อายตนะภายนอก 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเข้าคู่กับอายตนะภายใน 6 ข้างต้น ดังนี้

- (1) ตา คือ อวัยวะที่ทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆที่เรียกว่า รูป
- (2) หู คือ อวัยวะที่ทำให้ได้ยินสิ่งที่เรียกว่า เสียง
- (3) จมูก คือ อวัยวะที่ทำให้รับรู้สิ่งที่เรียกว่า กลิ่น
- (4) ลิ้น คือ อวัยวะที่สัมผัสสิ่งที่เรียกว่า รส
- (5) กาย คือ อวัยวะที่รับรู้สัมผัสความเย็น ร้อน อ่อน แข็งที่เรียกว่า โผฏฐัพพะ
- (6) ใจหรือจิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพที่นึกคิด ความคิด ที่เรียกว่า ธรรมารมณ์

ความรู้และเข้าใจในหลักธรรมอายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 จะช่วยให้ข้าราชการสำรวมระวังอายตนะภายในของตนเองเมื่อกระทบกับอายตนะภายนอก เพื่อป้องกันมิให้เกิดกิเลสตัณหาหรือความ ต้องการในทางที่ไม่ถูกต้องดีงาม เช่น เกิดความโลภอยากได้โดยการทุจริตคอร์รัปชัน เกิดความโกรธอาฆาตพยาบาทมุ่งร้ายต่อผู้อื่น เกิดความหลงใหลในวัตถุนิยมและบริโภคนิยม แต่ในทางตรงกันข้ามข้าราชการต้องควบคุม อายตนะไปในทางที่เป็นอันนุหะคือความต้องการในทางที่ถูกต้องดีงามพอเหมาะพอดีกับฐานะของตนเองที่เป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

หลักธรรมคຸນัส่งเสริมการปฏิบัติตาม หลักอริยมรรคมีองค์ 8 เพราะว่าความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักธรรมคຸນันี้ ทำให้มีสมาธิตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

2.5.10 หลักกฏแห่งกรรม

- (1) กัมมศรัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ
- (2) วิปากศรัทธา คือ เชื่อผลของกรรมหรือผลของการกระทำ
- (3) กัมมัสสกตาศรัทธา คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- (4) ตถาคตโพธิศรัทธา คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง

การเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ไม่ใช่ความเชื่อที่เลื่อนลอยไร้เหตุผล แต่เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุนได้หนักแน่นเพียงพอ กล่าวคือ การเข้าถึงพระนิพพานนั้นทำให้หมดกิเลสไปจากจิตใจเพราะมีอัสวักขยญาณคือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป และจิตมีคุณภาพสูงที่สุดที่ประกอบด้วย อภิญญาคือความรู้ยิ่ง วิชาคือความรู้แจ้ง และปฏิสัมภิทาญาณคือ ความแตกฉานในเรื่องต่าง ๆ ทำให้พระพุทธเจ้ามี ความสามารถพิเศษเหนือบุคคลธรรมดา เช่น มีทิพพโสตา คือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้มีหูทิพย์ มีเจโตปริยญาณคือความหยั่งรู้ที่ ทำให้กำหนดรู้จิต ใจของคนอื่นได้ มีปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือความหยั่งรู้ ที่ทำให้ระลึกชาติในปางก่อนได้ มีทิพพจักขุหรือ จุตูปปาตญาณคือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้มีตาทิพย์ สามารถรู้เห็นได้ว่าหมู่สัตว์ที่ มี ความเป็นไปต่างๆกัน เพราะอำนาจของกรรมที่ทำไว้ มีธัมมปฏิสัมภิทาญาณคือความแตกฉานในธรรม สามารถแสดงธรรมได้โดยพิสดารที่เรียกว่า วิภาจวิทยาที่คือสามารถแสดงธรรมโดยแยกแยะแจกแจงให้เห็นรายละเอียดได้ ถูกต้องครบถ้วนรอบด้านทุกแง่ทุกมุมตรงตามความเป็นจริง ทำให้ผู้ฟังเข้าใจถึงความจริงแท้ตาม

สภาวะ และเป็นธรรมวาทีคือผู้มีปณิธานว่าธรรม พุทเป็นธรรม พุทตามธรรม พุทตรงตามธรรมหรือพุท ถูกต้องตามหลัก ไม่พุดผิดธรรม ไม่พุดนอกหลักธรรม

ความรู้และเข้าใจในหลักกฎแห่งกรรม จะได้เป็นสิ่งเตือนใจให้ข้าราชการเกิดจิตสำนึก และและความตระหนักถึงผลของการปฏิบัติราชการซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเองว่าจะส่งผลถึง ตนเองทั้งการกระทำที่ถูกต้อง ดีงามและการกระทำผิดที่ชั่วร้าย เพื่อจะได้งดเว้นการกระทำทุจริต คิคมิชอบและตั้งใจ สุจริตกระทำแต่ความถูก ต้องดีงาม เพื่อความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ ราชการ และประโยชน์สุขของตนและครอบครัว ตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติและ ประโยชน์สุขของประชาชน

หลักกฎแห่งกรรม เกี่ยวข้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 เพราะความรู้ความเข้าใจและ ความเชื่อในกฎแห่งกรรมก็คือการมีสัมมาทิฐิอันเป็นข้อที่หนึ่งของหลักอริยมรรคมีองค์ 8

สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เป็นหลักธรรมที่ เกื้อกูล สนับสนุน ส่งเสริม ให้เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ได้รวดเร็ว ยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหลักธรรมธาตุ 4 ขันธ์ 5 และอายตนะ 12 ล้วนเป็นหลักธรรมที่รองรับการปฏิบัติ ตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 หากไม่มีธาตุ 4 ขันธ์ 5 และอายตนะ 12 การปฏิบัติตามหลักอริยมรรค มีองค์ 8 ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ และหลักกฎแห่งกรรมเป็นหลักธรรมที่เสริมสร้างจิตสำนึกของข้าราชการ ในการลด ละ เลิก การประพฤติชั่ว และหันหน้าไปประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

ผู้วิจัยมีความเห็นสรุปได้ ดังนี้

1. หลักอริยมรรคมีองค์ 8 ล้วนแต่เป็นเจตสิก และเจตสิกย่อมเกิดพร้อมจิตและอาศัยจิต เป็นที่ตั้งอยู่ และจิตต้องอาศัยรูปจึงสามารถแสดงพฤติกรรมออกมาได้ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีธาตุ 4 ขันธ์ 5 และอายตนะ 12 เป็นฐานรองรับการประยุกต์ใช้หลักอริยมรรคมีองค์ 8

2. หลักอริยมรรคมีองค์ 8 มีหลักธรรมที่เกื้อกูล สนับสนุน ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลัก อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่

2.1 สติปัฏฐาน 4 ส่งเสริมการปฏิบัติให้เกิดสัมมาสติ

2.2 สัมมปธาน 4 ส่งเสริมการปฏิบัติให้เกิดสัมมาวายามะ

2.3 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 ส่งเสริมการปฏิบัติให้เกิด สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมมังคะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ

3. หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติให้เกิด เจตสิก 8 ประการตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ได้ เช่นเดียวกัน

4. หลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุป ปาท และ หลักไตรลักษณ์ เป็นหลักธรรมที่แสดงหลัก ความจริงว่า ธรรมะต่างๆมิได้ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวเดียวดายตามลำพัง แต่ต่างอิงอาศัยกันเป็นเหตุ ปัจจยซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การนำหลักธรรมอริยมรรคมีองค์ 8 ไปประยุกต์ใช้ ตามลำพังเพียงหลักธรรมเดียวจึงเป็นการไม่สอดคล้องกับ หลักธรรมดังกล่าว และความจริงที่ปรากฏตามข้อ 1 ถึง 3 ข้างต้นก็พอจะสนับสนุนให้เห็นได้ว่าหลักธรรมต่างๆ ล้วนอิงอาศัยกัน หลักคำสอนของพุทธศาสนา mong สรรพสิ่งอย่างสัมพันธ์และอิงอาศัยกัน เป็นการมอง อย่างบูรณาการ มิใช่การมองอย่างแยกส่วนแบบสัสสสติฐิ และแบบอุจเฉททิฐิ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้นำ

หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง และหลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 เข้ามาประยุกต์ร่วมกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ด้วยตามที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 นี้

5. หลักกฎแห่งกรรม เป็นกฎแห่งความรับผิดชอบการกระทำของตนเอง และยอมรับผลแห่งการกระทำของตนเอง หากต้องการผลที่ดีก็ต้องกระทำความดี การทำความชั่วย่อมต้องได้รับผลที่ชั่ว ตามหลักอิทัปปัตตยาตยา ปฏิจสุมุปาต

6. อนึ่ง หลักธรรมต่างๆดังกล่าวไว้ในบทที่ 2 นี้ ย่อมสังเคราะห์ลงได้ในรูปและนาม เช่นเดียวกับปัญหา องค์การปฏิบัติราชการของไทยในบทที่ 3 ก็สังเคราะห์ลงได้ในรูปและนาม หลักธรรมต่างๆ มีไว้สำหรับแก้ปัญหา ของรูปและนาม ในเมื่อปัญหาของการปฏิบัติราชการของไทยเป็นปัญหาของรูปและนาม ผู้วิจัยจึงเห็นว่าหลักธรรมในบทที่ 2 สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาของการปฏิบัติราชการได้ โดยจะได้กล่าวถึงรายละเอียดของปัญหาของการปฏิบัติราชการของไทยต่อไปในบทที่ 3